

תורת משה היא חידוש מתקופת החשמונאים / דוד קרמף

המטרה

במאמר הבא אוכיח שתורת משה אינה התורה המקורית של עם ישראל, אלא הפכה לאמונה המרכזית שביסוד האמונה והדת היהודיות רק מתקופת החשמונאים ואילך.

השיטה

נתמקד בעובדה היסטורית מוכחת, נסביר את השלכותיה ונסרוק כתבים מרכזים, כמו התורה, התנ"ך וספרות קומראן. הסריקה לא תהיה מדרשית באופיה, אלא עניינית מאוד: במקום לחפש פרשנויות וסיפורי אגדות, אספור מופעי מילים ותבניות מרכזיות בטקסט, ואבדוק את מידת העתיקות של טקסטים, לפי מחקריהם של מומחים בנושא.

מדוע "נדבקתי" למשה?

בדמותו של משה דבק חשד, שנבע מהפער הבלתי נסבל בין החשיבות העצומה של משה להלכה וליהדות לבין מקומו הדל במיתוסים ובתודעה של המאמינים, בוודאי באופן יחסי לעוגני הדת הנוצרית והדת המוסלמית - ישו ומוחמד, כמו גם ביחס לדמויות שוליות בהרבה ממשה במדרג החשיבות ההלכתית - רבי עקיבא, רבי מאיר בעל הנס, יוחנן בן זכאי, ואפילו דמויות מודרניות, כמו הבעש"ט, נחמן מאומן, אבוחצירא ועוד.

מהי משמעות העובדה שתורת משה אינה התורה המקורית?

משמעות הדבר היא עצומה. במרכז של ההלכה והדת היהודיות עומד המפגש בין משה לאלוהים בהר סיני. במפגש זה מקבל משה מידי אלוהים גם את התורה שבכתב וגם את התורה שבע"פ. לפי טענת מחבריה, לאחר שהתורה שבע"פ נמסרה למשה על ידי אלוהים במעמד הר סיני, היא הועברה מפה לאוזן במהלך הדורות, עד שהחליטו התנאים להעלות אותה על הכתב, לאחר חורבן הבית השני. טענה זו קרויה "שרשרת הקבלה". אם תורת משה אינה מקורית, אזי אין תוקף אלוהי להלכות היהדות, והן פרי דמיונם של בני אדם.

העובדה ההיסטורית

ברבע הראשון של המאה השנייה לפנה"ס (כנראה בשנת 182 לפנה"ס), הודח מתפקידו חוניו השלישי הכהן הגדול, תפקיד אשר מי שאייש אותו הגיע תמיד - מאז הקמת בית המקדש - מקרב בני משפחת צדוק. בתחילה הוחלף חוניו על ידי כהן אחר ממשפחת צדוק, אך לאחר התבססות המשפחה החשמונאית בשלטון, הפך השליט החשמונאי לכהן גדול. לאחר ההדחה, חוניו השלישי או בנו, חוניו הרביעי, הקימו בית מקדש יהודי בהליפוליס שבמצרים, שפעל במשך כ-250 שנה.

מדוע זוהי עובדה מוכחת?

סיפור זה מסופר בספרי המקבים ועל ידי יוספוס, ובנוסף לכך נמצאו שרידיו של המקדש הקדום על ידי ארכיאולוג בריטי. הסיפור אודות מקדש חוניו הוא אפוא עובדה היסטורית מוכחת.

המשמעות

בקריאה ראשונה, הדבר הינו בעל משמעות עצומה להבנת מעמדה האמיתי של ירושלים בהלכה היהודית, מעמד נמוך בהרבה ממה שמיחסים לה ביהדות הציונית. הכהן הגדול - הדמות המרכזית ביותר ביהדות - לא היסד לבנות בית מקדש יהודי במצרים. בקריאה שנייה, ובייחוד לאור ההיסטוריה של הדתות, שמראה שמהפכות בהנהגה הדתית גורמות לסערות ומובילות גם להפיכות בדת עצמה, ניתן לשער שמדובר במהלך שיוביל למפץ, כזה שחייבות להיות לו השלכות הלכתיות. אפשר לצפות, אם כן, שאחרי הפיכה שכזו ישתנו ההלכות והמיתוסים היהודיים, כך שחשיבותה ומעמדה של משפחת צדוק בדת היהודית תופחת ויתווספו לה אלמנטים חדשים, שיעתיקו את מרכז ההלכה לכיוונים אחרים.

מופעיו של משה בתנ"ך

משה מופיע בעיקר בספר שמות, ועד לספר יהושע. לאחר ספר יהושע (שיש טענה לפיה הוא עצמו מהווה חלק מחמשת חומשי תורה), יורד באופן דרסטי מספר המופעים של משה: מתוך מאות רבות של פרקי התנ"ך, הוא מופיע ב-43 בלבד. הספירה כוללת גם את ספרי עזרא ונחמיה ודברי הימים, ששרידיהם לא נמצאו במגילות קומראן. משה מופיע 6 פעמים בספר שופטים (מתוכן 3 פעמים בהקשר של בני משפחתו, והשאר באזכור של קבלת התורה); בספר שמואל א, הוא מופיע פעמיים - באותו הפרק, וזהו; במלכים א הוא מופיע 4 פעמים, מתוכן 3 בפרק אחד; במלכים ב הוא נזכר 5 פעמים, 3 מתוכן בפרק אחד; הנביאים הגדולים ישעיהו וירמיהו מזכירים אותו פעם אחת בלבד (נתון מדהים, בהתחשב בהיקף הרחב של נבואותיהם); מיכה ומלאכי מזכירים אותו גם הם פעם אחת; בתהילים הוא מוזכר ב-4 פרקים (מתוך 150!); בדניאל הוא מופיע פעמיים, בפרק אחד; בעזרא ונחמיה הוא מוזכר 5 פעמים (אציין שוב ששרידים של שני ספרים אלה לא התגלו בין מגילות קומראן); בספר דברי הימים א - 4 פעמים, ובדברי הימים ב - 12 פעמים.

קצת קנה מידה

בעזרת GPTChat, ניתן לגלות כי ישו מוזכר בברית החדשה כ-940 פעמים. אזכוריו מופיעים בכל הספרים (בניגוד לתנ"ך ולמשה, שכן, כפי שראינו, נביאים כמו יחזקאל ואחרים אינם מזכירים אותו כלל), ואף ברוב הפרקים של הברית החדשה. בפרקים בהם הוא אינו מוזכר ישירות, הוא נזכר פעמים רבות בכינויים נרדפים, כמו "הבן" או "האדון".

משה מופיע רק פעם אחת, באופן די שולי, בהגדה של פסח

הדבר עומד בניגוד לדמויותיהם של אברהם, יצחק ויעקב. למעשה, אפילו אהרן מוזכר בהגדה פעמיים, ולאליהו הנביא תפקיד בולט בטקס ליל הסדר. משום מה, משה - הגיבור הגדול של יציאת מצרים ומתן תורה - כמעט ולא מוזכר בהגדה.

שיטת הסוגריים

אני מתרכז בספר ויקרא, אשר עוסק בעיקר בדיני הכהנים, כלומר דיני קורבנות ודיני טהרה וקדושה. בספר זה יש התייחסות מועטה לעובדה שנכתב, לכאורה, בעת מסע ישראל במדבר, ויש בו גם שימוש נרחב בשיטת הסוגריים, שתוסבר להלן. גם בספר במדבר יש שימוש נרחב בשיטת הסוגריים, מה שמעורר חשד ששניהם הינם ספרים "מגוירים", אבל ספר במדבר הוא בוודאי לא ממקור צדוקי. ספר בראשית מכיל, מן הסתם, פרשיות שמקורן צדוקי. חוקרי התנ"ך משוכנעים שלספר כמה מחברים, ואחד הרמזים המובילים לכך הוא הופעה של שמות שונים של אלוהים, בהם יהוה, יי, אל וכדומה. ואולם, מכיוון שעלילתו קודמת למשה - החלטתי שלא לצלול אליו כאן. ספר שמות עוסק כולו במשה, ולכן לשיטתי אינו יכול להיות צדוקי. ספר דברים, לעומת זאת, ידוע במחקר כספר יוצא דופן. כיום, נהוג לשייך אותו לספר שנמצא בגנזך של יאשיהו המלך, ושגילוי גרר רפורמה דתית במדינת יהודה (מלכים ב, פרק כב)¹. הספר עוסק כולו במשה ובתורתו, וברור שמקורו לא יכול להיות צדוקי.

כדי להמחיש את שיטת הסוגריים, בחרתי כדוגמא בפרק כד של ספר ויקרא. פרק זה מתחיל בפסוק "וידבר יהוה, אל משה לאמור", ומסתיים בפסוק כג - "ובני ישראל עשו, כאשר צוה יהוה את משה". ברוב המקרים חסר הסוגר השמאלי בסוף הפרק או בסוף הפרשה. לכן, אפשר להניח שהסוגר הימני הבא אחריו הוא זה שסוגר אותו. כך, למשל, ויקרא פרק א מתחיל במילים "ויקרא אל משה, וידבר יהוה אליו, מאהל מועד לאמור", ושלושת הפרקים הבאים עוסקים בשיטות של הקרבת קורבנות וזבחים מסוגים שונים (בהמות, צאן, עוף, סולת וכדומה). פרק ד מתחיל במילים "וידבר יהוה, אל משה לאמור", ועוסק במירוק חטאים ועוונות. בכך הוא פותח נושא חדש וסוגר את הקודם. זהו, אם כן, מבנהו של הספר כולו: עניין חדש מתחיל ב"וידבר יהוה אל משה", ומסתיים בהתחלה חדשה, או באזכור יהוה או משה בסוף הנושא. עובדה זו מעוררת חשד, שמישהו לקח טקסט קיים ו"תפר" לתוכו את אזכורי משה בתפירה גסה.

¹ אני סבור שהשייך הזה מופרך. כתבתי על כך במאמרי "ספור שלא סופר", שמופיע באתרי: <http://www.sifreikirya.co.il/>

גם ספר במדבר בנוי בטכניקה דומה לגמרי, רק שבניגוד לספר ויקרא - במדבר הוא סוג של ספר היסטוריה, כלומר כזה שמתאר אירועים שונים שחלו בזמן מסע ישראל במדבר. ברור שמקורו אינו צדוקי, אבל יכול להיות שגם הוא אינו אלא גיור של סיפור שמקורו אחר, באופן שיתאים למשה ולסיפורו. סוגריים דומים מופיעים גם בספר היובלים, ספר חשוב בו נדון בהמשך.

עדויות קומראן

למרבית הטקסט שנמצא בקומראן אין זכר בתנ"ך². סך כל הפריטים המפוענחים שמשייכים לתנ"ך מבין אלה שנמצאו בקומראן עומד על כשלושים אחוזים, ומהם רק חלק קטן מאוד שייך לחמשת חומשי תורה. אין ספר תורה שלם אחד, או אפילו פרק או עמוד שלם. מרבית הפרגמנטים הם קטנים מאוד, וכשמסתכלים על צילומיהם - מתקבל הרושם שמישהו קרע אותם.³ עם זאת, אין לשכוח שחלקם הגיעו לידינו מידי בדואים, שהצליחו להקדים את החוקרים.

התיארוך המוקדם ביותר של כל פריטי התורה ושל ספר יהושע הוא לתקופה החשמונאית, ובחלקם הגדול הם משויכים לתקופה ההרודיאנית. מצד שני, הכתבים הקדומים ביותר במגילות קומראן משויכים לספר חיצוני בשם "ספר חנוך", שבו נדון בהמשך. שרידי התורה שנמצאו במגילות קומראן נכתבו אפוא החל מהמחצית השנייה של המאה השנייה לפנה"ס ובמשך המאה הראשונה לפנה"ס, בעוד שספר חנוך מתוארך למאה השלישית עד תחילת המאה השנייה לפנה"ס - הבדל של לפחות מאה שנה. ממצאי קומראן רומזים לנו אפוא שספרי התורה ויהושע, בהם משה הוא גיבור מרכזי, אינם קדומים. אין זו עובדה מכריעה, אך היא מוסיפה משקל לכלל הטענות שאני מביא במאמר זה.

מגילות קומראן נכתבו על ידי יהודים

קיים טיעון, שחוקרים דתיים נאחזים בו, ולפיו מגילות קומראן נכתבו על ידי כת מסתורית, והחלקים הלא-מקראיים שבין המגילות משקפים את עולמה והשקפותיה של אותה כת. טענה זו צצה מיד עם פתיחת המגילה הראשונה, בסוף שנות הארבעים. מאוחר יותר, עם הימשכות המחקר והפענוח של המגילות, עלתה ההשערה לפיה מקורם של הכתבים צדוקי, והם מתארים את השקפת עולמם של הצדוקים. חוקרים ישראלים, ברובם דתיים, מתנגדים להשערה זו. בדקתי טענות אלו, ולהערכתי הן אינן מחזיקות מים.⁴ הכתבים הצדוקיים עוסקים ביהדות העתיקה: בסיפור הבריאה (קוסמוגוניה), במבנה העולם וחוקיו (קוסמולוגיה, החסרה לגמרי במקרא), בלוח השנה היהודי (לוח שמש בן 364 ימים), בחגים היהודיים (שראש השנה ויום הכיפורים נעדרים ממנו, כי הם חגים חדשים), במשמרות בית המקדש ובפולחן היהודי. מה חסר? בעיקר משה, והסתמכות על משה ועל תורתו. לא מופיע, למשל, חג הפסח, אין יום כיפור (שמוזכר גם במקרא כבדרך אגב, ולא כחג מרכזי) וראש השנה חל, בכלל, ביום השוויון האביבי. הדת היהודית, שאנו מכירים היום, היא דת שהיא בת גילה של הנצרות: היא החלה להיווצר בסוף המאה הראשונה לפנה"ס ועברה תהפוכות ומהפכים באלף הראשון לספירה, עם יצירתה של התורה שבע"פ.

מי שקיבל את התורה הוא אברהם

בפיתוח רעיון זה, אסתמך על חיבורים הידועים כספרי חנוך וספר היובלים. אני מסתמך עליהם, משום ששרידיהם שלהם הופיעו בשפה הארמית בין מגילות קומראן. מוצאם הוא אפוא יהודי. עורכי התנ"ך בחרו לדחות אותם והם נודעו בהיסטוריה של האמונה היהודית בשם "ספרים חיצוניים". די ברור מדוע הם נדחו: הם מספרים את סיפור הולדתה האמיתי של האמונה היהודית והמצוות, שדוחק לקרן זוית את סיפורו של משה ואת סיפור מתן תורה בהר סיני.

² ראה כרך 39 של ה-Discoveries in the Judean Desert (DJD), אשר מרכז ומנתח את כל הממצאים מקומראן, שמתוארים ב-40 כרכי הסידרה.

³ הניתוח והתיאור של החומר הנוגע לחמשת חומשי תורה מצוי בכרכים 1, 7 ו-12 של ה-DJD. הצילומים מצויים בסוף כל כרך.

⁴ ראה במאמרים שפרסמתי באתרי.

ספרי חנוך וספר היובלים, בניגוד למקורותיהם במגילות קומראן, שכתובים בארמית, נשמרו בשפות זרות. ספר חנוך א, הידוע בשם "חנוך החבשי", התגלה באתיופיה במאה ה-18⁵ ועבר עם גילוי תרגום לשפות המערב. עותקיו של ספר חנוך ב, הידוע גם בשם "הסלבי", נשמרו ברוסיה ובסרביה בלשון היוונית. ספר היובלים היה ידוע כבר בעולם העתיק. חלקים ממנו, הכתובים ביוונית, בארמית, בסורית ובאתיופית (שפת הגעז), נשמרו במספר מקומות. ממקורות אלו תורגמו לשפות מערביות, ומשם לעברית בספר משנות החמישים שמצוי לפני - "הספרים החיצונים" - לתורה לנביאים לכתובים ושאר ספרים חיצונים⁶, בתרגום ועריכה לעברית של אברהם כהנא. אני טורח להבהיר זאת לפני הרצאת הדברים העיקריים, כי אני מסתמך על תרגום של תרגום של תרגום. מצד שני, גם התנ"ך שאנו מכירים "צץ" במאה ה-11 בטבריה, ואין לנו שום ידיעות מבוססות על תהליך כתיבתו - מי כתב אותו ומי ערך אותו? רוב הציבור בארץ משוכנע בדברי תעמולה, שמקורם ציוני, לפיהם מדובר בספר החשוב ביותר שנכתב מאז ומעולם. אבל ההיסטוריה של התנ"ך מראה, שהיה זה ספר זנוח גם בעיני יהודים, עד שזכה לפרסום והאדרה בידי הפרוטסטנטים בחצי השני של האלף הראשון, ובתודעה היהודית החל מהמאה ה-19. אנו אפופים בתחושת חשיבותו הרבה בזכות התפקיד החשוב שמילא, בסוף המאה ה-19 ותחילת מאה ה-20, בשכנוע האליטה האנגלית - שהתעניינה מאוד בספר זה - להסכים ולהעניק ליהודים את הצהרת בלפור, שפרצה לתנועה הציונית את הדרך לכיוון ארץ ישראל.

ספרי חנוך והיובלים ידועים בארון היצירה היהודית בשם "ספרים חיצונים". הם הורחקו מבסיס הידע והאמונה היהודית על ידי אותה כת הידועה בפינו בשם הכוללני "חז"ל", שהשתלטה במהלך האלף הראשון לספירה על הנהגת העם היהודי, יצרה את האמונה היהודית הקרויה בשם "התורה שבע"פ" וניסתה להרחיק מהזיכרון הקולקטיבי של העם היהודי את כל מה שמפריע לתורה זו. ההלכה היהודית שהיא טיפחה נשענת על האמונה בסיפור מתן תורה למשה בהר סיני. יסודה של אמונה זו הינו בתזה לפיה בהר סיני קיבל משה שתי תורות: את התורה שבכתב, זו שאנו קוראים בחמשת חומשי תורה, ואת התורה שבע"פ. התורה שבע"פ נמסרה לאזניו של משה מפי האלוהים, והוא בתורו העביר אותה בע"פ לאהרן וליהושע בן נון. משם הועברה מפה לאוזן במהלך הדורות, מבלי שעלתה על הכתב. התורה שבע"פ, לפי הרצאת חז"ל, היתה החוקה האמיתית של העם היהודי, עד לחורבן הבית השני. או אז, החלו ראשוני חז"ל בהעברתה מהזיכרון לכתב. כך נוצרו הספרים הידועים בשם משנה ותלמוד, ופרשנותם. למרבה התימהון, למרות שנשמרו הספרים הידועים כתורה שבכתב (חמשת חומשי תורה), חל איסור להשתמש בהם כמקור הילכתי, ורק לחז"ל מותר היה, במקרים מסוימים, להסתמך עליהם. מי שקרא את המאמר מתחילתו מבין את הסיבה לכך: בספרי התורה ישנם לא מעט שרידים צדוקיים, בעיקר בספר ויקרא, שנעטפו למען כשרותם בסוגריים, אשר מתחילים בפסוק כמו "וידבר יהוה, אל משה לאמור" בפרק כד, ומסתיימים באזכור יהוה או משה - "ובני ישראל עשו, כאשר צוה יהוה את משה" (פרק כד). כשקוראים בספרי חנוך והיובלים, מבינים את הסיבה שבשלה הורחקו מן העם היהודי: הם מתארים את התפתחות האמונה היהודית ואת התפתחות ההלכה היהודית הרבה לפני הולדתו של משה. למעשה, נראה שהתורה והמצוות התגלו כבר בדור השביעי של האדם, ואפילו אברהם⁶ הכיר אותן.

לפני שנמשיך בהרצאת הדברים, אני חייב בהערה על ספר היובלים, כי גם בו אנו נתקלים בסוגריים - שהיקפם, הפעם, כמה פרקים. הסוגר הימני משתרע על פני פרק א והפסוק הראשון של פרק ב. הסוגר השמאלי מתחיל בפרק מו ומסתיים בפרק נ, בסיפור משה וציאת מצרים. הסוגריים האלו מכילים כמה פרטים שאינם קיימים במסורה. בסוגר הימני, אנחנו נתקלים בדמותו של מלאך הפנים. כך, למשל, בפרק ב אנו קוראים "ויאמר מלאך הפנים אל משה בדבר יי לאמר כתב את כל-דברי הבריא...". ואילו בסוגר השמאלי אנחנו נתקלים בגרסא לא מוכרת על עמרם, אביו של משה, ולפיה עמרם היה חלק ממשלחת יהודית שיצאה ממצרים להביא לקבורה את עצמות כל בני יעקב (פרט ליוסף) במערת המכפלה, אך נשאר לחיות שם. לימים חזר עמרם למצרים והוליד שם את משה. המסקנה העולה מגרסא זו היא שקיימת האפשרות שאהרן, אחיו הבכור של משה, ראשית שושלת משפחת הכהנים הגדולים צדוק - נולד, בכלל, בארץ.

⁵ כהנא, אברהם, **הספרים החיצונים - לתורה לנביאים לכתובים ושאר ספרים חיצונים**, כרך ראשון, הוצאת מסדה, 1956, עמוד כב.

⁶ היכרותו של אברהם עם כלל המצוות ביהדות פותרת קושייה מתמיהה. לפי המסופר בספר בראשית, המצווה היחידה שהכיר אברהם היתה מצוות המילה. כך, למשל, אי-אפשר לשלול כי בסיפור שלושת המלאכים שרה אמנו הגישה להם גדי מבושל בחלב אימו.

תזה זו היא חלק מהמיתוס היהודי הקדום המסופר בספרי חנוך (א, ב), ובספר היובלים מצוין בפרק כא, פסוק י, "כי כן מצאתי בספר אבותי הראשונים בדברי חנוך ובדברי נח". מתן תורה הוא אפוא תהליך מתמשך, החל בחנוך, בן הדור השביעי לאדם, דרך נוח ועד לאברהם, שמצא את המצוות כתובות בספרי אבותיו. ספר חנוך מספר לנו שאברהם קיבל את התורה מפי חנוך, מלאך האלוהים, שירד אליו ומסר לו אותה. מיתוס זה פותר בעיה שקיימת במקרא היהודי, אשר לפיו המצווה היחידה שאברהם הכיר היא מצוות ברית המילה. אם כך הדבר, לא היתה מניעה שאברהם יאכל חזיר או יבשל גדי בחלב אימו, ואולי, אפילו, הגיש מאכל כזה למלאכים שבאו לבשר לו על הולדתו הצפויה של יצחק.

ספרי חנוך והיובלים מחזיקים ביחד כ-182 פרקים, ומכילים מבחר עשיר של סיפורים, משלים, נבואות ותיאורי שמים וארץ. הם מספרים לנו שוב את סיפור בריאת העולם (קוסמוגוניה) ואת סיפור בריאת האדם ותולדות הדורות הראשונים, מתארים לנו את השמים, את משכנות אלוהים והמלאכים⁷ ואת היקום והעולם, ומסבירים את החוקיות השוררת בתבל (קוסמולוגיה). בנוגע להרבה מאוד פרשות שאנו מכירים מתחילת ספר בראשית, הם מרחיבים ומעבים את הבנתנו. אין בכוונתי לסקור, לנתח ולבקר את התוכן השופע הכלול בספרים אלו. במקום זאת, אני מתעניין בנקודה אחת, והיא ההיסטוריה של האמונה וההלכה האלוהית, זו שהפכה להיות הלכתו של העם היהודי. בסיפור האמור, מעבים הספרים הללו שתי דמויות אשר בספר בראשית נותקו מכל קשר להלכה היהודית.

הדמות הראשונה היא דמותו של חנוך. בספר בראשית מופיע חנוך פעם אחת בלבד, בפרק ה, במניין הדורות הראשונים של האנושות. חנוך הוא הדור השביעי של האדם, בנו של ירד, שחי 962 שנה ומת כמו כל אדם. בנו חנוך זכה, לפי פסוקים כא-כד, לגורל שונה: "ויחי חנוך חמש וששים שנה, ויולד את מתושלח. ויתהלך חנוך את האלוהים, אחרי הולידו את מתושלח, שלש מאות שנה, ויולד בנים ובנות [...] ויתהלך חנוך את האלוהים, ואיננו, כי לקח אותו אלוהים". בניגוד לשאר הדורות לפניו ואחריו, על חנוך לא נאמר "ומת". במקום זאת, נאמר שלקח אותו האלוהים. מי שקורא את הפרק, עשוי שלא לשים את לבו לניואנס זה. לעיתים קרובות, אנו משתמשים בביטוי "לקח אותו אלוהים" כדי לציין מוות. ואולם, ספרי חנוך מפזרים את הערפל: חנוך לא מת. הוא נלקח למרומי שמים והופך להיות לאחד מראשי המשמשים והמשרתים של אלוהים. הוא הופך להיות מלאך. הוא זוכה לסייר בשמים ולהכיר את סודותיהם, ומסתורי החוכמה נגלים לו. הוא אפילו משמש כשליחו של אלוהים אל חבורת בני שמים המכונה "עירי", שהעזה למרוד ולהמרות את פי האלוהים.

התפתחות שלשלת ההלכה

אוסף הקטעים שאציג להלן לקוח מספרי חנוך והיובלים. מטרתם להביא בפני הקורא את התפתחות הסיפור המקורי בו האמינו אבות אבותינו, עד למאה השנייה לפנה"ס. אוסף הפסוקים מספר חנוך א ומספר חנוך ב מציג בפני הקורא קמצוץ מסיפורו של חנוך, האדם הפלאי שנלקח מן האדמה לשמים והפך להיות מקור החוכמה וההלכה המקורי והעיקרי. הפסוקים שמובאים מספר חנוך ב, החל מפרק כב, מתארים לנו את שושלת ההלכה - מעברה של ההלכה האלוהית מדור לדור. בהם, אנו רואים את ההלכה נמסרת מחנוך למתושלח (מפרק כב והלאה) וממתושלח לניר בן למך (אחיו של נוח), וממנו למלכי-צדק. מספר היובלים אנו יודעים שנוח, אחיו של למך, הכיר את ההלכה והשתמש בה בזבחו זבח תודה לאלוהים. סיפור השלשלת נקטע עם נוח, אך היא מתחדשת במפגש בין חנוך לאברהם, במהלכו מעביר חנוך לאברהם את כל ספרי החוכמה העתיקים, ובהם המצוות. אברהם, ולא משה, הוא זה שמקבל את התורה והמצוות מידי אלוהים, והוא הדמות השנייה שמעבים ספרי חנוך והיובלים, ואשר נותקה בספר בראשית מן ההלכה היהודית.

חנוך א

פרק יב

⁷ אברהם כהנא מספר לנו שמשה די לאון, מחבר ספר הזוהר, קרא את ספר חנוך (כהנא, **הספרים החיצוניים**, כרך ראשון, עמ' 13).

"לפני הדברים האלה נעלם חנוך ואיש מבני האדם לא ידע איפה נעלם ואיו ומה היה לו. וכל מעשיו היו עם העירים וימיו היו עם הקדושים." (חנוך נלקח השמימה).

פרק יד

"כאשר ברא ויתן לאדם כח להבין דברי החכמה כן ברא גם אותי ויתן לי להזהיר את העירים בני השמים." (חנוך אל המלאכים הממרים את פיו של אלוהים).

פרק יד

"ואבא עד אשר קרבתי אל חומה בנויה אבני בדולח ומוסבה לשונות אש ויחל [המראה] להפחידני. ואבוא אל תוך לשונות האש ואקרב אל בית גדול והוא בנוי אבני בדולח ורצפתו היתה בדולח. כיפתו היתה כעין שביל הכוכבים והמאורות וביניהם היו כרובי אש ושמיהם מים." (חוזה במשכן האלוהים).

פרק יח

"ראיתי אוצרות כל הרוחות וארא איך הוא קישט בהם את כל הבריאה ומוסדי הארץ. וארא אבן פינת הארץ וארא את ארבע הרוחות אשר תישאנה את הארץ ואת רקיע השמים. [...] ראיתי שם שבעה כוכבים כהרים גדולים בוערים. וכחקרי אותם אמר המלאך המקום הזה הוא קצה השמים והארץ והוא בית אסורים לכוכבים ולצבאות השמים. והכוכבים המתגוללים באש הם אשר עברו מצוות יי בתחילת עלותם כי לא באו בעיתם. ויקצוף עליהם ויאסרם עד הזמן אשר תיתום חטאתם." (האדמה נשענת על ארבע רוחות. ההבדל בין כוכבי הלכת לכוכבי השבת).

פרק מב

"החכמה לא מצאה לה מקום לשכנה וינתן לה מקום בשמים. החכמה יצאה לשכון בין בני האדם ולא מצאה לה משכן ותשב לה החכמה אל מקומה ותשב בין המלאכים." (חנוך החכם באדם).

פרק עב

"וזה חוק המאורות הראשון מאור השמש מוצאו בשערי מזרח השמים ומבואו בשערי מערב השמים. וארא ששה שערים אשר בהם יצא השמש וששה שערים אשר בהם יעריב השמש והירח יזרח [...] וגם חלונות רבים מימין השערים האלו ומשמאלם. [...] ובעת ההיא ילך היום וארך הלילה ילך וקצר עד הבוקר השלושים." (חוקות השמים).

פרק עו

"בקצות הארץ ראיתי שנים עשר שערים פתוחים אל כל הרוחות אשר מהם תצאנה הרוחות ונשבו על הארץ. [...] והרוח הראשונה מן השערים ההם הנקראת מזרחית תצא דרך השער הראשון אשר במזרח..." (משטר הרוחות).

חנוך ב

הקדמה

"ספרי רזי קדש לחנוך לאיש חכם ואמן גדול אשר לקחהו יי ויאבהו למען יראה משכנות מרומים ומלכות החכמה היתרה והגדולה והנשגב ואי-המשתנה אשר לאל שדי והמעמד הנפלא מאוד והנכבד והמאיר ומרובה העיניים של משרתי יי וכסא יי הבלתי נע ומעלות והופעות צבאות לא-בשר והמון רב של יסודות במחברת אי-מבוארת ומראות שונים ושירת צבאות הכרובים לא מובעת ואור בלי מידה ראה בעיניו."

פרק א

"אמר חנוך בעת ההיא כאשר מלאו לי מאה וחמש וששים שנה הולדתי את בני מתושלח ואחרי כן חייתי מאתיים שנה וימלאו כל שנות חיי שלוש מאות וחמש וששים שנה. בחודש הראשון ביום מועד לחודש הראשון ביום הראשון אני חנוך לבדי הייתי בביתי ואנוח על משכבי ואישן. [...] ויראו אלי שני אנשים גדולים מאד אשר לא ראיתי כמוהם מימי על הארץ. [...] ויאמרו אלי האנשים חזק חנוך אל תירא אלוהי עולם שלחנו אליך והיום אתה עולה איתנו השמימה."

פרק ב

"ברכו את יי גם בבכורות עדריכם גם בבכורות בקרכם והיתה עליכם הברכה לעולם." (כבר אז היו מקריבים לאלוהים. בסיפור בראשית אין הקרבת קורבנות, עד צאתו של נוח מהתיבה. בראשית פרק ח: "ויבן נוח מזבח ליהוה; ויקח מכל הבהמה הטהורה, ומכל העוף הטהור, ויעל עלות, במזבח" - ומהיכן ידע נוח מיהם הבהמות והעופות הטהורים? הרי החוקה ניתנה זמן רב אחריו. מן הסתם, זהו פספוס של עורך ספר בראשית).

פרק ג

"ויהי ככלותי לדבר אל בני ויקראוני האנשים ההם וישאוני על כנפיהם ויעלוני אל הרקיע הראשון." (רואה את כל העולם ואת הים והשמים).

פרק ד

"וישאוני האנשים ההם ויעלוני אל הרקיע השני ויראוני וארא חשכה גדולה מחשכת הארץ." (רואה משכן נשמות החוטאים).

פרק ה

"וישאוני משם האנשים ההם ויעלוני אל הרקיע השלישי ויעמידוני בתוך הגן." (גן העדן).

פרק ו

"ויקחוני האנשים ההם ויעלוני על הרקיע הרביעי ויראוני שם כל המהלכים והמעברים וכל קרני אור השמש והירח." (מהלך השמים והירח).

פרק ז

"ויקחוני האנשים ההם ויעלוני בכנפיהם אל הרקיע החמישי וארא שם בני חיל רבים הנקראים בשם עירי." (מקום משכן המלאכים שהימרו פי האלוהים).

פרק ח

"ויקחוני האנשים ההם מפה ויעלוני אל הרקיע הששי וארא שם שבעה גדודי מלאכים מזהירים מאוד..." (המלאכים ששרים את תהילת האלוהים).

פרק ט

"וישאוני האנשים ההם משם ויעלוני לרקיע השביעי וארא שם אור כביר מאוד [...] ויראוני מרחוק את יי היושב על כסאו הרם מאוד וכל צבא השמים קרבים ועומדים [...] באור אין סוף אומרים שירה [...] ואפול על פני ואשתחוה ליי. ויי אמר אלי בפיו חזק חנוך אל תירא קום ועמדת לפני לעולם." (חנוך פוגש את אלוהים, ואלוהים הופך אותו למלאך).

פרק י

"ויקרא יי לאחד משרי מלאכיו ושמו אוריאל אשר היה מהיר בחכמה משאר שרי המלאכים וכותב כל מעשי יי. ויאמר אל אוריאל הביאה את הספרים מאוצרותי ולקחת קנה ונתת לחנוך והגדת לו את הספרים [...] ויהי מדבר אלי את כל מעשי השמים והארץ וכל היסודות מעברם ומהלכם ורעם המזלות והשמש והירח והכוכבים ומהלכם ושינוייהם ועיתים ושנים וימים ושעות ועלית העננים ויציאת הרוחות מנין המלאכים ושירת בני חיל המזינים וכל

דבר אדם וכל לשון שירה וחיי בני אדם **והמצוות** והתוכחות..." (חנוך לומד הכל. גם את העתיד, אבל לענייננו - הוא לומד גם את המצוות!!!).

פרק יא

"שים לבך חנוך וידעת את המדבר אליך ולקחת את הספרים אשר כתבת אתה. ואני הנני נותן לך את שמואל ואת רעואל אשר העלוך אלי. וירדת אל הארץ והגדת לבניך את אשר דברתי אליך ואת אשר ראית למן הרקיע התחתון ועד כסאי. [...] ונתת להם את הספרים הכתובים בידך וקראו והכירו אותי הבורא הכל והבינו כי אין עוד מלבדי. ומסרו את הספרים הכתובים בידך בנים לבנים ודור לדור ומשפחה למשפחה."

פרק יב

"ואל האנשים אשר העלוני בתחילה אמר יי ירד חנוך אתכם אל הארץ וחיכיתם לו עד יום המועד. ושימוני בלילה על מיטתי. ומתושלח היה מצפה לבואי ביום ובלילה שומר היה משמרו על יד מיטתי ויתפחד כשומעו את בואי. ואגיד לו כי יתאספו כל בני ביתי ואדבר אליהם." (חנוך חוזר בשליחות אל האדמה).

פרק יג

"שמעו בני את אשר ברצון יי. אני נשלחתי אליכם היום להגיד לכם מפי יי את אשר היה ואת ההוה ואת אשר יהיה עד יום הדין." (מביא את דבר אלוהים לבני האדם).

פרק יח

"ויהי כאשר כילה חנוך לדבר אל אנשיו ויורד יי חושך על הארץ ותהי אפלה ותכס את האנשים העומדים עם חנוך. וימהרו המלאכים ויקחו את חנוך ויעלוהו אל הרקיע העליון ושם קבלהו יי ויעמידהו לפניו לעולם. ותעל האפלה מעל הארץ ויהי אור ויראו האנשים ולא ידעו איך נלקח חנוך ויהללו את יי וילכו אל בתיהם." (חנוך חוזר למקומו ליד אלוהים בשמים).

פרק כ

"וימהר מתושלח ואחיו וכל בני חנוך ויבנו מזבח במקום ארונה אשר שם נלקח חנוך. ויזבחו אילים ופריים..." (ככל הנראה, הקרבת הקורבן הראשונה בהיסטוריה האנושית).

פרק כא

"ויישן מתושלח וירא אליו יי במראה הלילה ויאמר אליו. שמע מתושלח אני יי אלוהי חנוך אביך. ושמעת לקול האנשים האלה ועמדת לפני מזבחי ואכבדך לפני כל האנשים והיית נכבד כל ימי חיך." (מתושלח מקבל את הכהונה מאלוהים).

פרק כב

"ויהי כאשר קרבו ימי מתושלח למות וירא אליו יי במראה הלילה ויאמר אליו. שמע מתושלח אנוכי יי אלוהי חנוך אביך. ידוע תדע אומר אני אליך כי כלו ימי חיך וקרוב יום שכבך. קרא אל ניר בן למך בןך אשר נולד השני אחרי נוח. והלבשתו את בגדי כהונתך והעמדתו על יד מזבחי." (ניר, נכדו של מתושלח ואחיו של נוח, מקבל את הכהונה).

פרק כג

"ויניחו את צופנימה במיטה וילבישוה בגדים שחורים ויסגרוה בבית מוכנה לקבורה ויחפרו קבר בסתר. והנער יצא מתוך צופנימה המתה וישב על המיטה מימינה. ונוח וניר באו לקבור את צופנימה ויראו את הנער יושב על יד צופנימה המתה והוא משפשף את בגדה. ויפחדו נוח וניר פחד גדול כי היה הנער שלם בגופו כבן שלש ומדבר בפיו ומברך את יי. ויביטו עליו נוח וניר והנה חותם הכהונה על לבו ומראהו נכבד. ויאמרו נוח וניר הנה אלוהים מחדש את כהונת הבית אחרינו כחפצו. וימהרו נוח וניר וירחצו את הנער וילבישוהו בגדי כהונה ויתנו לו מלחם הכהונה ויאכל. ויקראו את שמו **מלכי-צדק**." (מלכי-צדק, שנסיבות הולדתו מזכירות סיפור דומה על נסיבות הולדתו של ישו, הוא הכהן האחרון שנמשח בשושלת שלפני המבול. הוא אינו מכהן על פני האדמה, אלא עולה שוב לשמים, להמתין לתורו. הוא מזכר בתורה בבראשית פרק יד, פסוק יח: "ומלכי-צדק מלך שלם, הוציא לחם ויין; והוא כהן, לאל עליון").

ספר היובלים

פרק ז

"וביובל העשרים ושמונה החל **נוח** לצוות לבני בניו את התורה והמצוה וכל המשפט אשר ידע." (נוח מכיר את התורה. יש לכך רמז גם בספר בראשית פרק ח, פסוק כ, שמספר את סיפור נוח במבול ולאחריו: "ויבן נוח מזבח, ליהוה; ויקח מכל הבהמה הטהרה ומכל העוף הטהור, ויעל עלות, במזבח." - נוח יודע להבדיל מיהם הבהמות והעופות הטהורים - הרבה לפני מתן תורה).

פרק יב

"ויהי בשבוע הששי בשנה החמישית בו [ויקם] **אברם** וישב בלילה בראש החדש השביעי להביט בכוכבים מהערב עד-הבקר [...] ויאמר **אלי** יי אלוהים פתח פיו ואזניו למען ישמע ודבר בשפה אשר תראה כי-שבתה מפי כל בני האדם ומימי המפלת. ואפתח פיו ושפתיו [ואפתח אזניו] ואחל לדבר עמו עברית בלשון הבריאה. ויקח ספרי אבותיו והמה כתובים עברית ויעתיקם ויחל להגות בהם מאד ואגיד-לו אני את-כל-הקשה ממנו ויהגה בהם בששת ירחי הגשם." (חנוך מעביר לאברהם את כל ספרי החוכמה העתיקה שהורו לו המלאכים. אברהם לומד את החוכמה העתיקה וגם את המצוות).

ראינו באסופת הציטוטים מתוך חנוך א ו-ב ומספר היובלים את השתלשלות תהליך מסירת ההלכה, החל מהדור השביעי ועד לאברהם. את השושלת הזו ביקשו חז"ל להסתיר מפנינו. הם הוציאו אותה מהאמונה היהודית

הרשמית וקראו לספרים שהציגו אותה בשם "ספרים חיצוניים". במשך כ-2000 שנה צלחה מזימתם, עד שעיה הלכה לאיבוד והרועה הבדואי התעקש לחפש אותה, ומצא את מגילות הקומראן. המוטיבציה של חז"ל ברורה: לבסס את האמונה היהודית על המפגש בין משה לאלוהים בהר סיני. התאים לחז"ל לבסס את האמונה היהודית החדשה, שנכתבה לאחר חורבן הבית השני, על תורה שבע"פ, שכביכול נמסרה למשה במפגש עם אלוהים, והועברה מאז מפה לאוזן במהלך הדורות. אמנם לשם קיומה של תורה שבע"פ היה עליהם להודות גם בקיומה של תורה שבכתב, אך הם עשו כמיטב יכולתם לסרס את זו האחרונה ואת השפעותיה.

גרסאות שונות של סיפור משה ויציאת מצרים

סופרים נוכריים מסוף האלף הראשון לפנה"ס ומהמאות הראשונות של האלף הראשון לספירה מספרים גרסאות שונות של סיפור יציאת מצרים. אינני יכול, כמובן, להכריע בין הסיפורים האלו לבין זה שמספר התנ"ך. אבל עובדה זו מעידה על כך שבתקופות מאוחרות יחסית בתולדות הדת היהודית - סיפור יציאת מצרים היה עדיין בגרסה שאינה מבושלת סופית. סופרים שונים כתבו סיפורים שונים שמבוססים על אותו אלמנט - הגירה של עם ממצרים לכוון יהודה.⁸

גרסת סטראבון, סוף האלף הראשון לפנה"ס-תחילת האלף הראשון לספירה: משה הוא כהן מצרי שבחל בתורת אבותיו ומייצר אמונה חדשה, אשר בה האלוהות היא ישות וירטואלית, שמקיפה את כל היקום. הוא מושך אחריו עדת מאמינים מצרים, ויחד איתה יוצא לכיוון ירושלים, משתלט על העיר בקלות ומקים בה את מלכות יראי האלוהים, שהופכת בגלגולי ההיסטוריה לעם היהודי.

גרסת הקטאיוס, המאה השלישית לפנה"ס: בימי קדם, התרגשה ובאה על מצרים מגפה גדולה. המצרים הניחו שצורותיהם נובעות משלל העמים הזרים שהתיישבו בארצם, והם מחליטים לגרש אותם. חלק מהמגורשים הגיעו למקומות שונים ברחבי העולם העתיק; הקבוצה הגדולה ביותר, שבראשה עמד אדם בשם משה, הגיעה ליהודה.

גרסת מאנתון, המאה השלישית לפנה"ס: על מצרים השתלט עם שנקרא היקסוס. בשלב מסוים, התמרדו המצרים נגד שלטונו של עם זה וגרשו אותו. בני ההיקסוס נדדו, ניסו להתעמת עם אשור, ומשנכשלו - סבו על עקבותיהם והתיישבו ביהודה.

גרסת פסאודו מאנתון, המאה השלישית לפנה"ס: המלך המצרי אמנופיס החליט לטהר את מצרים מן המצורעים ומיתר האנשים הטמאים (ובהם כוהנים יודעי ספר). הוא שלח אותם לעבוד במחצבות אבן ובהמשך העמיד לרשותם את בירת ההיקסוס לשעבר, אוואריס. על הנהגת הגולים הללו השתלט כהן בשם אוסרסיף, אשר "ציווה עליהם לבלתי עבוד את האלים ולבלתי להיזהר בחיות אשר נחשבו לקדושות בארץ מצרים, רק לזבוח את כולו ולאכלן, ולבלי להתחבר עם אנשים מלבד הבאים איתם בברית".⁹ הוא שכנע את הנהגת הרועים - אלה שגורשו לפי הגרסה הקודמת וישבו בירושלים - להשתלט על מצרים ולהשליט בה שלטון טרור.

גרסת דיודורוס הראשונה, המאה הראשונה לפנה"ס: מוצא היהודים מן המצרים שיצאו את מצרים כדי לייסד מושבה חדשה.

גרסת דיודורוס השנייה, המאה הראשונה לפנה"ס: אבות אבותיהם של היהודים גורשו מכל שטח מצרים, ככופרים שנואי האלים. כל מי שנשאו על גופם סימני צרעת גורשו, והם התיישבו בירושלים.

גרסת פומפיוס טרוגוס, סוף המאה האחרונה לפנה"ס-תחילת המאה הראשונה לספירה: מוצא היהודים מדמשק. המלך ישראל חילק את ממלכתו בין עשרת בניו. את הצעיר שבהם, יוסף, מכרו אחיו למצרים, שם הצליח מאוד ועשה נפלאות. משה הוא בנו של יוסף, שירש מאביו את יופיו וחוכמתו. ואולם, המצרים הוכו במגפות והחליטו

⁸ שפר, פטר, **יודופוביה: גישות כלפי יהודים בעולם העתיק**, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2011, פרק 1 - גירוש ממצרים.

⁹ שם, עמוד 33.

לגרש את משה מן הארץ.

גרסת ליסימכוס, אשר חי מתישהו בין המאה השנייה לפנה"ס למאה הראשונה לספירה: המצורעים והטמאים גורשו ממצרים, התקבצו במדבר סביב איש בשם משה ויצאו ביחד איתו למסעות של טרור ושווד מקדשים, עד שהגיעו ליהודה. בארץ זו התיישבו ובנו עיר שנקראה במקור "הירוסילה" (על שום נטייתם להירוסילה, מילה שפירושה "שווד מקדשים" ביוונית), ואשר שמה שונה בהמשך ל"הירוסולימה".

גרסת אפיון, המחצית הראשונה של המאה הראשונה לספירה: יציאת מצרים התחוללה בשנת האולימפיאדה השביעית, היינו 752 לפנה"ס, והיתה, כפי שראינו בגרסאות קודמות, גירוש של הנכים והטמאים, שבהנהגת משה הגיעו לירושלים.

גרסת כאירמון, המאה הראשונה לספירה: המלך המצרי אמנופיס החליט לטהר את מצרים מכל טומאה וגרש 250,000 אנשים ידועי חולי, שבראשם עמדו שני יודעי ספר - יוסף ומשה. כאשר הגיעו הגולים לעיר פלוסיון, הם חברו ל-380,000 איש. מכיוון שאמנופיס לא התיר להם לחצות את הגבול המצרי, הם החליטו לצאת למלחמה על מצרים בכוחות משותפים, וכבשו אותה. המלך אמנופיס ברח והשאיר מאחוריו אישה הרה, שילדה בהמשך בן זכר בשם רעמסס, אשר בבגרותו שיחרר את מצרים מעול הכובשים.

גרסת טקיטוס, 56-120 לספירה: במהלך מגיפה אמר האורקל של אמון למלך בוכחוריס לטהר את הממלכה, ובכך החליטו על גירוש עם שנתפס כשנוא על ידי האלים. משה, מנהיגו של אותו עם, העביר את המגורשים במדבר, עד שהגיעו לירושלים, בה התקינו פולחן חדש, שבמרכזו הקרבת קורבנות של חיות שנחשבו קדושות בעיני המצרים, כגון איל ושוור. כמו כן, הם הקריבו חמור בר, חיה שהובילה אותם במדבר למציאת מים.

סיכום

ראינו אפוא את התפתחות הטיעון:

הכרה במשבר העצום שהחל עם גירושו של חונוי השלישי מתפקידו ככהן גדול, ונמשך בהשתלטות משפחת החשמונאים על תפקיד זה.

משבר בסדר גודל כזה צריך לחולל גם שינויים במיתוסים שבבסיסה עומדת האמונה, כדי שלא יעמדו בסתירה להיררכיה החדשה.

מגילות קומראן נכתבו על ידי יהודים, והן חלק מהמסורת היהודית העתיקה. הכרה בכך מחזירה לחיק העם והאמונה היהודיים ספרים שלאורך הדורות ההנהגה הרבנית ניסתה להקיא מתוכה.

הספרים האלו מציגים את אברהם אבינו, ולא את משה, כאבי ההלכה והדת היהודיות.

בהתאמה לכך, מופיעו המעטים של משה בנ"ך (נביאים וכתובים) ובהגדה של פסח מעידים על כך שדמותו וסיפורו לא היו מושרשים בתודעה היהודית בתקופה הקדומה. מחזקים רושם זה הסיפורים האלטרנטיביים על משה שמספרים היסטוריונים וביוגרפים שונים, שחיו בתקופה שמהמאה הראשונה לפנה"ס ועד למאה הראשונה לספירה. אילו היה סיפורו של משה עתיק ומושרש כבר בתקופה הזו, היינו מצפים מהם לסיפור אחיד, תואם לזה שמופיע בסיפור יציאת מצרים.

סיפור משה, יציאת מצרים וקבלת התורה סופחו לדת היהודית החל מהתקופה החשמונאית. מטרתם ליצור מיתוס אלטרנטיבי, שיצדיק מציאות היררכית חדשה בהנהגת הדת היהודית, שהחלה בדחיקת המשפחה הצדוקית מתפקיד הכהונה הגדולה והמשיכה לאחר חורבן הבית, עם השתלטות הכת הרבנית על הנהגת העם היהודי. כת זו הפכה את קבלת התורה בהר סיני לבסיס האמוני של הדת היהודית.

מ.ש.ל